

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΑΔΑ

Υ Π Ο

ΦΥΛΑΓΓ. ΣΤΑΜΙΡΗ (1)

Ἡ Ἑλλάς κατὰ πρῶτον εἶχε καθιερώσει τὸ μονομεταλλικὸν σύστημα τοῦ ἀργύρου. Κατόπιν λόγῳ τῆς συναφείας τῆς πρὸς τὰ διμεταλλικὰ κράτη καθιέρωσε καὶ αὐτὴ τὸ διμεταλλικὸν σύστημα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, οἷ τὴν ὑφισταμένην σχέσιν θὰ ἐξετίσωμεν. Ὡστε θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετίσωμεν τὴν ἀναλογίαν τὴν ὑφισταμένην εἰς τὸ ἀρχαῖον Περσικὸν κράτος, ὅπου ἴσχυε τὸ διμεταλλικὸν σύστημα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Καὶ τοῦτο διότι ὑπῆρχε μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι ὅταν τὰ μονομεταλλικὰ κράτη τηροῦν ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ κράτος διμεταλλικὸν μεγάλης οικονομικῆς δυνάμεως, ἡ τιμὴ τοῦ μετάλλου ἐμπορεύματος παρὰ τοῖς πρῶτοις θὰ τείνῃ ἀναγκαστικῶς νὰ κανονισθῇ συμφώνως πρὸς τὴν νόμιμον ἀναλογίαν τῶν δύο μετάλλων παρὰ τῷ δευτέρῳ. Ἐκ τίνος

1) Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν διὰ εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτο ἐν χρῆσει μονομεταλλικὸν νομισματικὸν σύστημα, ἀργότερον δὲ εἰσήχθη τὸ διμεταλλικόν. Ἐκ τούτου διάφορος ἦτο ἡ ἀξία τῶν δύο πολυτίμων μετάλλων κατὰ τὰς δύο αὐτὰς περιόδους ἀλλ' οὔτε καθ' ἑλὴν τὴν διάρκειαν ἐκάστης ἐξ αὐτῶν διετηροῦτο ὁ αὐτὸς λόγος ἀξίας τούτων. Διότι κατὰ τὴν μὲν πρῶτην περίοδον ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὸν εἰς τὰ ξένα διμεταλλικὰ κράτη ἐπικρατοῦντα λόγον, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐκ τῆς ἐκάστοτε περιστάσεως, ἢ σπάνιος τοῦ χρυσοῦ ἢ τοῦ ἀργύρου. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ μέσου τῶν περιωθεισῶν γραπτῶν μαρτυριῶν, ἐπιγραφικῶν καὶ φιλολογικῶν, τὰς αὐξομειώσεις ταύτας καὶ νὰ ἀνερευνησωμεν τὰ οἰκονομικὰ αἴτια αὐτῶν.

Τὸ θέμα λοιπὸν τὸ ὁποῖον ἐξελέξαμεν πρὸς μελέτην ἔχει εὐρύτητα καὶ μὲ πύχαιστον ἐκπληξιν παρατηρήσαμεν ὅτι πολλοὶ καιριοτέροι καὶ νεώτεροι καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν Ἱστορικο-Ἀρχαιολόγων καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν οἰκονομολόγων προσέθεσαν τὰς δυνάμεις τῶν διὰ τὴν μελέτην αὐτοῦ.

Ἡ παρθεμένη κατωτέρω βιβλιογραφία ἀποδεικνύει τὴν ἔκτασιν τῶν γενομένων ἐρευνῶν. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ T. Reinach εἰς τὸ βιβλίον του «L'Histoire par les monnaies» (Παρίσιος 1902) ἐξετάζει λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὸ ζήτημα καὶ συναγεί ὀρισμένα σαφῆ συμπεράσματα ὥστε πρὸς στιγμὴν ἐδειλιάσαμεν ἀναλογίζομενοι ὅτι μικρὸν καιῖοι τραχὺ πεδῖον ἐρεῖσεως ὑπελείπετο εἰς ἡμᾶς. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ θέματος δὲν ὑπάρχει λεπτομερὴς περὶ τοῦ πράγματος σχετικὴ ἐργασία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐπειδὴ τὸ σημαντικώτερον κατὰ τὴν τελευταίαν 35ετίαν ἔργον καὶ ἄλλαι σχετικαὶ ἐργασίαι ἠθελήσαμεν νὰ ἀνασκοπήσωμεν καὶ πάλιν τὸ θέμα, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς νεωτέρας αὐτὰς οἰκονομολογικὰς ἐργασίας καὶ τὰς βελτιώσεις ὅχι τὸσον τῶν φιλολογικῶν κειμένων, ὅσον τῶν ἐπιγραφι-

χωρίου τοῦ Ξενοφῶντος (Ἀνάβασις 1, 7, 18) συνάγομεν ὅτι ὁ ἀναλογία τῶν πολυτίμων μετάλλων εἰς τὸ Περσικὸν κράτος ἦτο $13\frac{1}{3} : 1$. Ἡ αὐτὴ ἀναλογία $13 : 1$ μᾶς δίδεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Ἡρ. Γ' 95, 1) τοῦ ἀριθμοῦ 13 δοθέντος ὡς στρογγυλοῦ κατὰ συνήθειαν δυστυχῶς συχνήν παρὰ τῶν

κῶν. Ἠλπίσαμεν δὲ εἰ ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ καὶ ἡ τοῦλάχιστον νὰ δοθῇ ἀφορμὴ καὶ εἰς ἄλλους νὰ ἐρευνήσουν τὸ θέμα, διότι ὑπάρχουν ζητήματα πρὸς λύσιν.

Διευκρινίζομεν ὅτι ὁ Reinach ἀποτελεῖ τὸ πρότυπὸν μας, ἀλλ' ἡμεῖς ἠθελήσαμεν νὰ προσθέσωμεν ὠριμέναν μαρτυρίαν αἱ ὁποῖαι δὲν παρέχουν μὲν σαφῆ διδάγματα ἀλλ' αἱ ὁποῖαι δίδουν γενικὰς τινὰς πληροφορίας καὶ αἱ ὁποῖαι πάντως πρέπει καὶ αὐταὶ νὰ τίθενται ὑπ' ὄψιν τῶν ἐρευνητῶν.

Βιβλιογραφία.

Gronovius, De Sestertiis, Amst., 1656

Letronne, Considérations sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines, Paris Didot, 1817 (σ. 104 κ. ἐ.)

Böckh, Die Staatshaushaltung der Athener 1η ἔκδ. 1817, 2α ἔκδ. 1851, 3η ἔκδ. (ὑπὸ Fraenkel) 1886 (Βιβλίον 1ον, κεφ. VI)

Böckh, Metrologische Untersuchungen, Berlin, 1838

J. & L. Sabatier, Production de l'or, de l'argent et du cuivre dans l'antiquité, Pétersbourg, 1850

Ch. Lenormant, Sur les rapports de l'or à l'argent chez les anciens, Revue numismatique, 1855 σ. 18 κ. ἐ.

Vasquez Queipo, Essai sur les systèmes métriques et monétaires des anciens peuples, Paris, 1859 (τομ. I. σ. 297 κ. ἐ.)

Th. Mommsen, Geschichte des römischen Münzwesens, Berlin, 1860. **Εἰς μετάφρασιν γαλλικὴν ἀπὸ τὸν δοῦκα Blacas τομ. I.)**

S. Brandis, Das Münz-Mass-und Gewichtswesen in Vorderasien bis au Alexander der Grossen, Berlin, 1866 (σ. 85 κ. ἐ., 248 κ. ἐ.)

Büchschütz, Besitz und Erwerb in griechischen Alterthum, Halle, 1869 (σ. 246 κ. ἐ.)

Bernardakis A. N., De la quantité des métaux précieux et du chiffre des monnaies depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Journal des économistes No de Juin. Paris 1875

Fr. Lenormant, La monnaie dans l'antiquité, Paris 1878 (τομ. 1 σ. 146 κ. ἐ.)

Soetbeer, Das Wertverhältnis zwischen Gold und Silber in Mittheilungen des Petermann, Ergänzungshelt 57, Gotha, 1879 (σ. 114 κ. ἐ.)

A. Del Mar, A history of the precious metals. Londres 1880

F. Hultsch, Griechische und römische Metrologie, ἔκδ. 2α, Berlin 1882 (σ. 236 κ. ἐ.)

Ridgeway W., The origin of Metallik currency and weight standards, Cambridge 1892

T. Reinach, Revue numismatique 1893, addenda, αὐτ. 1902

T. Reinach, L'histoire par les Monnaies essais de numismatique ancienne, Paris 1902 (σ. 41—73)

O. Viedebant, Antike Gewichtsnormen und Münztüpen, Berlin 1923 (κεφ. VI σ. 57 κ. ἐ.)

Regling Silberprägung und Silberwährung, Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, 1927 (σ. 23—24)

E. Ciccoti, «La civiltà del mondo andico» vol I. (Tipografia D. Del-Blanco e. Figlio—Udine—1935—XIV) Κεφ II XXXIII σ. 82—83

Ἡροδότῳ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁμοῦ ὄταν ὁ εἰσαγόμενος περσικὸς χρυσὸς δὲν εἶχε παρ' ἑμίαν ἀξίαν πραγματικὴν καὶ ἦτο σπάνιος, ἡ τιμὴ του ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπερίνω τῆς ἀναλογίας 13' : 1 διὰ νὰ κατέλθῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, λόγῳ τῆς ὁσημέραι αὐτοῦ ἀξίσεως, μέχρις αὐτῆς τῆς τιμῆς, καὶ νὰ καταλήξῃ καταπίπτουσα κατωτέρω ὑπακούουσα εἰς τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, τὸν ὁποῖον πρὸ τῶσων ἐτῶν ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομνημονεύματα, Δ' 10) ἐπιγραμματικῶς διατυπώνει οὕτω :

«Χρυσίον ὄταν πολὺ παρῶν, αὐτὸ μὲν ἀτιμότερον γίνεται, τὸ δὲ ἀργύριον τιμότερον ποιεῖ». Τὰ θεωρητικὰ αὐτὰ συμπερίσματα ἐπιβεβαιούνται ὑπὸ τῶν προεκτεθεισῶν μαθηριῶν εἰς τὴν ἐρμηναίαν καὶ ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων προβάνομεν κατωτέρω.

Τὸ παλαιότερον μνημεῖον τὸ ὁποῖον σφύζεται εἶναι ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν ἀπολογισμῶν τῶν ἐπιστατῶν τῶν ἐπιφορτισμένων νὰ ἐπιβλέπουσιν τὴν κατασκευὴν τῆς χρυσελεφαντίνης Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου (μαρτ. ἀριθ. 1). Γνωρίζομεν ὅτι τὸ ἄγαλμα καθιερώθη τὸ 438/7 π.χ. ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ συνέπειαν εἶναι ὀλίγον προγενεστέρα, σχεδὸν σύγχρονος τοῦ κειμένου τοῦ Ἡροδότου, ὃ ἀναφέραμεν ἄνωτέρω. Ἀναφέρει τὸ βῆρος τοῦ ἀγορασθέντος χρυσοῦ καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ ὥστε ἂν διαιρέσωμεν τὸ βῆρος τοῦ χρυσοῦ διὰ τῆς τιμῆς αὐτοῦ εἰς ἄργυρον θὰ εἴρωμεν τὴν ἀναλογικὴν τιμὴν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον. Συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν λογιστικῶν ἐγγράφων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴν ὁποίαν συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς τοῦ Ἐαῖωνος εἰς μὲν τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς τίθεται τὸ βῆρος, εἰς δὲ τὸ περιθώριον τίθεται ἡ τιμὴ ἐκφραζομένη φυσικὰ εἰς ἀργυρῶν νόμισμα, ἵνα γίνονται εὐκόλως αἱ ἀριθμητικαὶ πράξεις. Ἡ σπουδαιότητα αὐτῆς ἐπιγραφῆς διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται θὰ ἦτο ἐξαιρετος διὰ τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἀφορᾷ, ἐὰν δὲν ἐγεννῶντο ὠρισμένοι ἀμφιβολία, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Πόσον ἀκριβῶς εἶναι τὸ βῆρος τοῦ χρυσοῦ καὶ ποῖα ἡ ἀκριβὴς τιμὴ του; Ὁ Reipach παραλαμβάνων τὸ ἐν I.G.I. κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Foucart (Bull. corr. hell. xii, 1889 σ. 171 - 2) θεωρεῖ ὅτι τὸ μὲν βῆρος τοῦ χρυσοῦ δύναται νὰ κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ 3 ταλ. 1508 δρχ. ἢ ὀβ. καὶ τοῦ 6 ταλ. 1709 δρχ. ἢ ὀβ., ἡ δὲ τιμὴ ἀνέρχεται εἰς 87 τάλ. 4652 δρχ. Διαιρῶν τὰ δύο αὐτὰ ποσὰ ὁ Reipach εὐρίσκει ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον δύναται νὰ κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ 13,96 καὶ 14,01 δρχ. παραδέχεται δὲ ὅτι πραγματικῶς ὁ λόγος θὰ ἦτο 14 : 1. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ ἀποῦ πιστεύει ὅτι γνωρίζει τὴν τιμὴν διατι δὲν εὐρίσκει τὸ ἀκριβὲς βῆρος διαιρῶν διὰ τοῦ 14 ; ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ εὗρῃ ἀριθμὸν προσαρμολόμενον πρὸς τὰ διασφῶμενα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ψηφία τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Ἀλλὰ τὸ πηλικόν (6 ταλ. 1618 δρχ.) δὲν συμφωνεῖ οὔτε πρὸς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως τὸ χρησιμοποιεῖ αὐτός, οὔτε ὅπως παρουσιάζεται σήμερον. Τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος γνώμην του ἐξέφερε παρόργως ὁ Dinsmoor

(J.H.S. 1913) ὁ ὁποῖος ἀποκρούων τὰς συνήθεις ἀναγνώσεις 6 ταλ. 1528 ἢ 1529 ἢ 1618 ἢ 1619 δρχ. 5 ὄβολ. διὰ τὸ βῆρος καὶ 87 ταλ. 4652 δρχ. διὰ τὴν τιμὴν, νομίζει προτιμώτερον νὰ προσάψῃ τοὺς ὀβολοὺς μὲ τὸν ἀριθμὸν τοῦ περιθωρίου ὡς 87 ταλ. 4652 δρχ. 5 ὄβολ., τὸ 1/4 τοῦ ὁποῖου θὰ εἶναι 6 ταλ. 1618 δρχ. καὶ 1 1/2 τοῦ ὄβολου ($\square \tau \chi \square$ [H] $\Delta \square \Gamma \Gamma \Gamma$ [c]), (1) ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος ἐκπληροῖ, λέγει, τοὺς ἐπιγραφικοὺς ὄρον· καὶ δίδει ἀκριβῶς ἀναλογίαν 14 : 1 Τὴν ἐρμηνίαν αὐτὴν τοῦ Dinsmoor δέχεται ἀνεπιφυλάκτως ὁ ἐκδότης τῶν I.C.I.* 355 Hiller von Gärtringen.

Τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τῶν δύο τούτων ἀριθμῶν εἶναι 13.999.991 .... τὸ ὁποῖον ἐγγίζει τὸν ἀκέραιον 14 περισσότερον ἀπὸ τὸ πηλίκον καθὲ ἀλλοῦ συνδιασμοῦ. Καίτοι δὲν ὑπάρχει πλέον ἀμφιβολία ὅτι ὁ λόγος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο 14 : 1 ἠθελήσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὸν λίθον σφζόμενον ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ. Τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον κατόπιν τῆς ἰδικῆς μας μελέτης ἐδέχθημεν καὶ παραθέσαμεν εἰς τὸν πίνακα τῶν μαρτυριῶν. Παρουσιάζει δὲ τὰς ἐξῆς διαφορὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον ταῖς I.G.I.* : Εἰς τὸν σί. 16 τὸ πέμπτον ψηφίον τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ παριστῶντος τὸ βῆρος εἶναι βέβαιον |—, τὸ δὲ ἕκτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο C κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Dinsmoor ἀλλὰ ἢ |— ἢ I. Εἰς τὸν στίχον 17 μετὰ τὸ τέταρτον ψηφίον τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἀκριβῶς κάτω $\square$, σφίζεται ἢ κάτω σιγμῆ ἐκ τῶν δύο αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ὡς σημεῖον στίξεως καὶ διαχωρισμοῦ τοῦ περιθωρίου ἀπὸ τὸ κείμενον καὶ ἀπὸ τοὺς σίχους, ἀλλοῦ σφζόμενα καὶ ἀλλοῦ συμπληρούμενα. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει οἱ ὄβολοι τῶν ὁποῖων ἡ ἐγγραφή ἀρχίζει ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν ἄλλων στίχων τοῦ κειμένου, πρέπει νὰ συναφθοῦν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ βῆρος. Ρητῶς λέγομεν ὅτι μετὰ τοὺς ὄβολοὺς τίποτε δὲν εἶχε γραφῆ ἐπὶ τοῦ λίθου. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἔχομεν βῆρος μὲν 6 ταλ. 1618 δρχ. 5 ὄβ., τιμὴν δὲ 87 ταλ. 4652 δρχ., ὅπερ δίδει πηλίκον 13,9993189...

1) Πρὸ τοῦ ἀρχίσωμεν τὴν μελέτην τῶν μαρτυριῶν ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν τὰ ἐν τοῖς μαρτυρίοις σύμβολα πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τῶν ἀναγιστῶν. Τὰ σύμβολα τὰ παριστῶντα τὰ βάρη εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ τῶν νομισμάτων καὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν.

$\square$	= 5000	T	= τάλαντον	= 60 μναί
M	= 10.000	M	= μναί	= 100 δραχμαί
$\square$	= 5.000	Σ	= στατήρ	= 2 "
X	= 1.000	—	= δραχμῆ	= 6 ὄβολοι
$\square$	= 500	I	= ὄβολος	= 12 ἡμιωβόλια
H	= 100	C	= ἡμιωβόλιον	= 1/2 ὄβολου
$\square$	= 50	T	= τεταρτημόριον	= 1/4 ὄβολου
Δ	= 10	X	= χαλκοῦς	
Γ	= 5			
I	= 1			

Τὰ ἀνωτέρω παρόλαβον ἐκ τοῦ Larfeld H.G.E. 1902 σ. 550.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ὅλαι αἱ ἀναγνώσεις μᾶς δίδουν τιμὴν παρηπλησίαν πρὸς τὸ 14.

Ἐπιγραφή κατὰ τι μεταγενεστέρα τῆς πρώτης ἐπιβεβαιοῖ τὴν τιμὴν 14. Εἶναι τεμάχιον ἐκ τῶν ἀπολογισμῶν τῶν ἐπιστατῶν διὰ τὴν κατασκευὴν δημοσίου κτινὸς οἰκοδομήματός πιθανώτατα τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ κείμενον χρονολογεῖται διὰ τοῦ ἄρχοντος Κράτηνος 434/3 π.Χ. Οἱ ἐπιστάται ἐκθέτουν ὅτι ἐπώλυσαν διὰ τὰ ἀνταποκριθῶν εἰς μέρος τῶν δαπανῶν ποσότητα χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. (Μαρτ. ἀρ. 2). Ὁ ἀριθμὸς ὁ ἐκφράζων τὸ βᾶρος εἶναι δυστυχῶς ἐλλειπής. Δύναται νὰ ταλαντεύηται μεταξὺ 80 καὶ 99 1/2 δρχ. Ἡ τιμὴ εὐτυχῶς σφίξεται ἀκεραία, εἶναι δὲ 1372 δρχ. Ἐν λάβωμεν ὡς ἀναλογίαν τὴν ἐξαγομένην ἐκ τῆς πρώτης μαρτυρίας, ἦτοι 14, τὸ 1/14 τῆς τιμῆς δέον νὰ εἶναι τὸ βᾶρος. Πράγματι διαιροῦντες εὐρίσκομεν ὡς βᾶρος 98 δρχ. δηλαδὴ ἐντὸς τῶν δυνατῶν ὀρίων 80 καὶ 99 1/2 τὰ ὁποῖα προὔποθέσαμεν.

Παραθέτομεν στίχον τοῦ κωμικοῦ Κράτητος προερχόμενον ἐκ τῆς κωμῆδίας «Λαμία» καὶ διασφῶζόμενον ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου Πολυδεύκου (μαρτ. ἀριθ. 3), Γνωρίζοντες ὅτι ὁ Κράτης ἀπέθανε πρὸ τοῦ ἔτους 425/4 π.Χ. (1) συμπεραίνομεν ὅτι ἡ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένη τιμὴ χρονολογεῖται πρὸ τοῦ 425. Ὁ Πολυδεύκης (2) θέλων νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν στίχον δίδει λίαν ἄστοχον ἐρμηνείαν, Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ μὲν Mommsen (3) ἐκλαμβάνων τὸ ἡμίεκτον ὡς ἴσον πρὸς τὴν χρυσὴν δραχμὴν δίδει ἀναλογίαν πολὺ ὑψηλὴν 16 : 1, οἱ δὲ Hultsch καὶ Fr. Lenormant ἐξισοῦντες τὸ ἡμίεκτον πρὸς τὸ 12ον ἢ 24ον τοῦ στατήρος τῆς Κυζίκου δίδουν ἀναλογίαν διὰ μὲν τὸ πρῶτον τὴν ἐντελῶς ἀπαράδεκτον, 4 1/2 : 1, διὰ δὲ τὸ δεύτερον, τὴν πιθανὴν μὲν - ἀλλὰ μὴ ἐπιβεβαιουμένην, οὐδὲ ὑπ' ἑνὸς παραδείγματος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς - 3 : 1. Τὰς ἐρμηνείας αὐτάς ἀποδεικνύει μὲν ἐσφαλμένης ὁ Reinach (4) ἀλλὰ δὲν μᾶς δίδει καὶ τὴν ὀρθήν. Μὴ δυνηθέντες δὲ καὶ ἡμεῖς νὰ δώσωμεν ἐρμηνείαν κινά, ἀπλῶς παραθέσαμεν τὸ κείμενον πρὸς μελέτην ὑπὸ ἄλλων.

Ἡ ἀνολογία αὐτὴ 14 : 1 τὴν ὁποίαν εὔρομεν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ Ε' αἰῶνος, παραβαλλομένη πρὸς τὴν 13 1/3 ἦν εὔρομεν τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἶναι μεγαλυτέρα, κατὰ συνέπειαν ὁ χρυσοῦς ἦτο ἀκριβώτερος εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀκριβώτερα τιμὴ εὐκόλως ἐρμηνεύεται ἂν ἀναβοηθῶμεν τὴν ἀφθονίαν τοῦ ἀργύρου τοῦ προερχομένου ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν σπανιότητα χρυσοφόρου μεταλλείου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ τὴν μεγάλην ζήτησιν τοῦ μετάλ-

1) Ἀριστοφάνης, Ἰππῆς σ. 536 κ. ἔ.

2) Πολυδεύκης Θ'. 62 (ἀποσκ. Ν. 3 Meineke).

3) Histoire de la monnaie μετάφρασις Blacas Α', 78.

4) Reinach, L'Histoire par les monnaies, essai de numismatique ancienne Paris 1902 σ. 60.

λου τούτου (χρυσοῖ) προκαλουμένην ἐκ τῶν πολυτελῶν ἔργων τοῦ Περικλέους ἀφ' ἑτέρου. Ἡ τιμὴ αὐτὴ 14 : 1 διετηρήθη πιθανῶς Ἑλλάδι μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὅτε λόγῳ τῆς Παρεμβάσεως τῶν Περσῶν εἰς τὰς ἐμφυλίους ἐριδας τῶν Ἑλλήνων, οἱ χρυσοὶ δαρικοὶ τῆς Περσίας ἤρχισαν ν' ἀφθονοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα (1). Ἐπίσης κατ' αὐτὴν τὴν ἐπιχρῆν 403—7 π.Χ. αἱ Ἀθηναὶ ἔκοψαν νόμισμα καὶ ἔθεσαν τὰ ἀποθέματα χρυσοῦ τὰ ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ τοῦ Παρθενῶνος εἰς κυκλοφορίαν. Ἡ ἔκστρατεία τῶν Μυρρίων ἀργότερον, αἱ προσελάσεις τοῦ Θίβρωνος, τοῦ Λερκυλίδου καὶ τοῦ Ἀγησιλάου, αἱ παρατεταμέναι ραδιουργίαι τῆς περσικῆς διπλωματίας, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, μετήγγισαν καὶ πάλιν εἰς Ἑλλάδα χρυσὸν ἐκ τῆς Ἀσίας.

Πάντα ταῦτα αὐξάνοντα τὸν Ἑλλάδι χρυσὸν ὄφειλον νὰ προκαλέσουν πτώσιν τῆς τιμῆς του. Πρῶγματι ἡ πτώσις ἐπῆλθε ὡς μᾶς διαβεβαιοῦν αἱ μαρτυρίαι τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος.

Ἐπιγραφή ἀναφερομένη εἰς ὀπλολογοῦν τῶν ταμιῶν τῆς Ἀθηναῖς ἔτος 398—7 π.Χ. (μαρτ. ἀριθ. 4) λέγει ὅτι ἡ πόλις ἀνέθηκε διὰ τὰ νικητήρια τοῦ κιθαρωδοῦ στέφανον χρυσοῦν βάρους 85 δραχμῶν. Οἱ στέφανοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶχον βάρους πάντοτε τὸ αὐτὸ (μαρτ. ἀριθ. 5, 6, 7) καὶ ἐπειδὴ ἤξιζον πάντοτε στρογγύλον ἀριθμὸν δραχμῶν—ἐνταῦθα ἀναμφιβόλως 1000 δραχμῶν.—διαιροῦντες εὐρίσκομεν ἀναλογίαν 11, 76 χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν τιμὴν τῆς κατασκευῆς.

Ἡ ἀναλογία 12 : 1, ἐξαχθεῖσα κατόπιν ὑποθέσεως τοῦ σιεφάνου, ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ χωρίου τινὸς τοῦ Λυσίου (μαρτ. ἀριθ. 8) εὐρίσκομένου εἰς λόγον του γραφέντι ἔτη τινὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόνωνος περὶ τὸ 389 π.Χ. Ὁ διίδδικος κάμνει λεπτομερῆ ἀφήγησιν περὶ τῆς περιουσίας τοῦ πρὸ ὀλίγου ἀποθανόντος ἐν Κύπρῳ στρατηγοῦ τῆς ὁποίας τὸ σύνολον ἦτο 40 τάλαντα περίπου. Ὡστε 5000 στ. + 10.000 δραχμ. + 3 ταλ. + 17 ταλ. = 40 ταλ., Ἐξ αὐτοῦ συνάγομεν ὅτι 5000 στ. = 40—21 2/3 ταλ. = 18 1/3 ταλ. (= 110.000 δραχμῶν) Πρόκειται κατὰ τὸν Reipach περὶ τῶν Λαμψακηνῶν στατήρων οἱ ὅποιοι ἐξύγιζον 8,40 γραμ. ἄρα 5000 στατήρες ἐξύγιζον 42 χιλόγρ. χρυσοῦ. Ἀφ' ἑτέρου 110.000 ἀττικαὶ δραχμαὶ ἐξύγιζον 480,70 χιλ. ἀργύρου. Διαιροῦντες τὰ δύο αὐτὰ ποσὰ εὐρίσκομεν ἀναλογίαν χρυσοῦ πρὸς τὸν ἀργυρον 11,45 : 1 ἢ 12 : 1 ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οἱ δοθέντες ὑπὸ τοῦ Λυσίου εἶναι κατὰ προσέγγισιν.

Τὴν πλέον σαφῆ μαρτυρίαν, ἐπιβεβαιουσαν τὸν λόγον 12 : 1, ἀποτελεῖ χωρίον τι ἐκ τοῦ Διαλόγου Ἰπάρχου τοῦ Πλάτωνος. (μαρτ. ἀριθ. 9). Εἶναι σχεδὸν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς πρὸς τὰς προηγουμένας μαρτυρίας, ἦτοι τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅπου ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ἡ ὑφισταμένη ἀναλογία ἦτο 12 : 1.

1) Ἰσοκράτης Η'. 97.

Τὸ 383 π.Χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποφασίσαντες τὴν κατὰ τῆς Ὀλύμπου ἐκστρατείαν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς συμμάχους νὰ ἐξαγοράζουν τὴν θητείαν των πληρώνοντες 3 αἰγινητικούς ὄβολους κατ' ἄτομον καὶ δι' ἡμέρας (μαρτ. ἀριθ. 10 καὶ 12 ἐξ ὧν συνάγεται ἡ πληρωμὴ ἀντὶ 3 αἰγινητικῶν ὀβολῶν). Τὸ ποσὸν τοῦτο προφτικῶς θὰ παριστᾷ τὸν συνήθη μισθὸν ἐνὸς μισθοφόρου πεζοῦ στρατιώτου. Γνωρίζομεν ἀφ' ἑτέρου (μαρτ. ἀριθ. 11) ὅτι ὁ μισθὸς οὗτος ἦτο εἰς δαρεικὸς κατὰ μῆνα. Ὑπολογίζοντες τὸν μῆνα πρὸς 30 ἡμέρας, βλέπομεν ὅτι $30 \times 1 \frac{1}{2}$ δραχ. Αἰγίνης = 15 δραχ. = 1 δαρεικός. Ἡ Αἰγινητικὴ δραχμὴ ζυγίζει 6,28 γραμ. ὁ δαρεικὸς 8,40 γραμ. Ἦτοι αἱ 15 δραχμαὶ = 1 δαρεικός ζυγίζουν $15 \times 6,28 = 94,20$ γραμ. Λιμφοῖντες τὸ 94,20 διὰ τοῦ 8,30 εὐρίσκομεν ἀναλογίαν 11,20 : 1.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ τιμὴ τοῦ χρυσοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν κατήλθε ἀπὸ 14 εἰς 12 δραχμάς. Ἡ ὑποτίμησις ὅμως αὕτη τοῦ χρυσοῦ δὲν ἐσταμάτησε ἐδῶ. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος δύο οικονομικὰ γεγονότα κεφαλαιώδους σημασίας συνέβησαν. Τὸ 354 οἱ Φωκεῖς ἀργυρολόγησαν τὸν θησαυρὸν τοῦ πλουσιτέρου ὄλων τῶν ἱερῶν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν. Τὰ εἰς χρυσὸν ἀναθήματα τακέντα καὶ νομισματοποιηθέντα διὰ τὴν ἀνάγκαν τοῦ πόλεμου ἤβησαν τὸν ἐν Ἑλλάδι κυκλοφοροῦντα χρυσόν. Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας κατέλαβεν τὰ χρυσοφυχεῖα τοῦ ὄρους Παγγαίου ἐν Θράκῃ. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ὄρυχείων τούτων ὑπῆρξε τόσον ἀφθονος ὥστε ὁ Φίλιππος, πρῶτος ἐξ ὄλων τῶν Ἑλλήνων βασιλέων ἔθεσε εἰς κυκλοφορίαν νόμισμα χρυσοῦν τοὺς φημισμένους Φιλιππειούς στατήρας. Τὸ γεγονός ἐσχέ εἰς τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον μᾶς ἀφορᾷ μεγαλυτέραν σπουδαιότητα παρὰ αἱ κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἠδύνατό τις, ἀλλὰ ἀδίκως ν' ἀποδώσῃ τὴν πτώσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος. Naί μὲν ἡ κατάκτησις τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, αἱ διανομαὶ αἱ γινόμεναι εἰς τοὺς Μακεδόνας ἀπομάχους, ἡ ὄρη τοῦ Ἀρπάλου ὡς καὶ οἱ πόλεμοι τῶν διαδόχων ἔθεσαν εἰς κυκλοφορίαν ὑπερμετρίον ποσότητα χρήματος ἀλλὰ ὅχι τόσῃ ὥστε νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς αὐτὰ τὰ αἴτια ὀφείλεται ἡ ἀΐησις τοῦ χρυσοῦ, κατ' ἀναλογίαν ἀνωτέραν τῆς τοῦ ἀργύρου, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ ἀνοιγμα τῶν μεταλλείων τοῦ Φιλίππου εἶχε ἀμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναλογικῆς ἀξίας τῶν δύο πολυτίμων μετάλλων.

Ἐξ ἄλλου ἡ πτώσις τοῦ χρυσοῦ κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ Δ' αἰῶνος ἐπιβεβαιοῦται διὰ μαρτυριῶν τῶν ὁποίων τὸ κείμενον χρονολογεῖται εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο ἡ κατάκτησις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου νὰ προκαλέσῃ οικονομικὸν τι ἀποτέλεσμα.

Τὸ ἀρχαιότερον ἐπὶ τοῦ παρόντος γραπτὸν μνημεῖον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι τεμάχιόν τι τῶν ἀπολογισμῶν τῆς Δελφικῆς βουλῆς ἐπὶ ἀρχοντος Δίωνος ὅστις χρονολογεῖται τὸ ἔτος 336/5 π.χ. ἦτοι κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (βλ. μαρτ. 13). Ὁ παλαιὸς ἀργυρὸς ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἶναι τὸ νόμισμα τῆς Αἰγίνης. Εἰς τοὺς

Δελέφους 70 δραχ. (ἢ 35 στατήρες) αἰγυπτιακαὶ ἰσοδυναμοῦν πρὸς μίαν μνᾶν διὰ τοῦτο ἐνταῦθα $150 \times 7 = 1050$ στατήρες ἰσοῦνται πρὸς 30 μνᾶς. Αὐτὸ τὸ κείμενον δίδει ἀξίαν εἰς τὸν χρυσοῦν φιλίππειον, ὅστις ἐξύγιζε κατὰ προσέγγισιν 2 ἀττικὰς δραχμάς, ἴσην πρὸς 7 αἰγυπτιακοὺς στατήρας. Ἐκλαβόντες τὸν Δαρεικὸν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἴσον πρὸς τὸν Φιλίππειον στατήρα ἐπιβαιοῦμεν τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ ὡς ἴσον πρὸς ἑπτὰ στατήρας Αἰγυπτιακοὺς ἐξ ἀπολογισμοῦ τινὸς τῆς ἀρχοντίας τοῦ Θέωνος (308/7) ὅπου ἐν τῇ ἐκτίμησει ἑνὸς χρυσοῦ περιρραντηρίου (αρ. ἀριθ. 18) ἐκλαμβάνεται ὁ δαρεικὸς ἴσους πρὸς ἑπτὰ στατήρας καὶ δραχμῆς. Ἡ δραχμὴ ἴσως ὑποδηλοῖ τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἐργάτου. Ἀφ' οὗ λοιπὸν εἰς Φιλίππειος χρυσοῦς ἰσοῦτο πρὸς 20 ἀργυρᾶς δραχμάς ἐξάγομεν ὡς λόγον τοῦ Χρυσοῦ πρὸς τὸν Ἄργυρον 10 : 1.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν ὀρμηθέντες προαναφέραμεν ὅτι ἡ πτώσις τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν αὐξῆσιν τοῦ χρυσοῦ λόγῳ τῆς κατακτήσεως τῆς Μ. Ἀσίας—ἥτις κατάκτησις ἐγένε 5 ἔτη μετὶ—ἀλλὰ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ὀρυχείων τῆς Θράκης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου.

Πέντε ἔτη βραδύτερον δι' ἀποσπάσματος ἀπολογισμοῦ χρονολογουμένου ἀπὸ τῆς διοικήσεως τοῦ Λυκούργου 331/30 π.Χ. (μαρ. ἀριθ. 14) οἱ ταμίαι μνημονεύουν μεταξὺ ἄλλων δαπανῶν καὶ τὴν κατασκευὴν ἀριθμοῦ τινὸς χρυσῶν τιμητικῶν στεφάνων καθιερουμένων ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρὸς τιμὴν τῶν εὐεργετῶν αὐτοῦ. Ἐκάστου στεφάνου ἀναφέρεται τὸ βῆρος τοῦ εἰς στατήρας (πρόκειται ἀναντιρρήτως περὶ ἀττικῶν στατήρων ἐχόντων ἀξίαν 2 δραχμῶν). Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι οἱ στέφανοι οἱ ἀπενεμόμενοι ὑπὸ τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων εἶχον σταθερὰν τιμὴν 500 καὶ 1000 ἢ 2000 δραχμῶν ἀργυρῶν, οἱ τοῦ κειμένου μας θὰ εἶχον ἀξίαν 1000 δραχμῶν, καὶ τὰ βῆρα αὐτῶν εἶναι προφανέστατα τῶν 50 στατήρων χρυσοῦ ἐξάγομεν τὴν ἀναλογίαν 10 : 1. Ἡ μικρὰ ἐκπτώσις τοῦ βάρους ἦν διαπιστοῦμεν ποικίλλουσαν ἀπὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ στατήρος μέχρι 2 στατήρων θὰ εἶναι τὰ ἔξοδα τῆς κατασκευῆς τοῦ στεφάνου. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸν στ. 40 βλέπομεν ὅτι ὁ Ναυσικλῆς ἀνέθηκεν στέφανον καθαρῶς βάρους 100 στατήρων χωρὶς νὰ γίνῃ ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἀμοιβῆς ἐργάτου. Τὸ διπλάσιον βῆρος τοῦ στεφάνου θὰ ἤξιζε τὴν διπλασίαν τιμὴν 2.000 δραχ. ὁπότε ἐξάγεται ὡς τιμὴ τοῦ χρυσοῦ στατήρος 20 ἀργυραὶ δραχμαὶ ἢ ἀναλογία 10 : 1.

Ἡ μαρτυρία 15 ἀπόσπασμα τῆς μαρτυρίας 14 συσκοτίζει τόσο τὸ πρῶγμα ὥστε ὀρθῶς λέγει ὁ Reinach ὅτι δεόν νὰ παρητηθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπέρασμά τι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνυλογκῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἀργυρον.

Ἐτέρα μαρτυρία δίδουσα ἀναλογίαν 10 : 1 εἶναι ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν ἀπολογισμῶν τῶν ἱεροπειῶν τῆς Ἐλευσίνας (βς μαρτ. 16) τοῦ ἔτους 329/8. Ἐκτελοῦντες τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ εὐρεθέντος θησαυροῦ (ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν παρατήρησιν τοῦ Dittebergen καθ' ἣν διὰ τῆς λέξεως νομίσματος ἐννοεῖται τὸ Ἄττικὸν ἡμεδαπὸν νόμισμα) εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ἀττικὸν νόμισμα ἦτο 1041 δραχ. $4 \frac{1}{4}$ ὀβολοὶ καὶ 1 χαλκοῦν ὁ ξένος ἀργυρος μετατρεπόμε-

νος εἰς ἀττικὸν ἄργυρον ἀντιπροσωπεύει $9\frac{1}{4}$ ὀβολούς. Τὸ σύνολον τοῦ ἀργύρου εἶναι 1043 δρχ. 2 ὀβ. καὶ 1 χαλκοῦν. Ἡ διαφορὰ τοῦτου καὶ τοῦ συνολικοῦ ἀθροίσματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν εἶναι εἰς ἄργυρον 49 δρχ. 2 ὀβουλ. καὶ 1 χαλκοῦν. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἀντιπροσωπεύει ἀξίαν 5 δρχ. καὶ 1 ὀβολ. χρυσοῦ (2 Φιλίππειοι στατῆρες = 4 δρχ. + 7 ὀβολοὶ = 5 δρχ. καὶ 1 ὀβολός χρυσοῦ), διαιροῦντες εὐρίσκομεν ἀναλογίαν παραπλησίαν τῆς 10 : 1. Ἄν ὑπολογίσωμεν δὲ καὶ τὰς δαπάνας αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς ἔχομεν ἀκριβῶς τὸν λόγον 10 : 1.

Τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν ἔρχεται νὰ ἐπισηραγίσῃ ἡ ὑπ' ἀριθ. 17 μαρτυρία ἣτις εἶναι χωρίον τοῦ Ἀρριανοῦ, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατὰ τὸ ἔτος 328 π.Χ. διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ἱερουρίου Σογδιανῆ ὑπεσχέθη βραβεῖον 13 τάλαντων εἰς τὸν στρατιώτην ὅστις θὰ ἀνέβαινε πρῶτος, 11 εἰς τὸν δεύτερον, 10 εἰς τὸν τρίτον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μέχρι τοῦ 12ου ὅστις θὰ ἐλάμβανε 300 δαρεικοὺς. Ὁ δαρεικὸς ἐνταῦθα ἰσοῦται πρὸς τοὺς χρυσοὺς Φιλίππειος στατῆρας, (ὡς λίαν ὀρθῶς ὑπέθεσεν ὁ Reinach), ὁ ὅποιος ὡς προαναφέραμεν ἠξίει 20 ἀργυρᾶς ἀττικᾶς δραχμᾶς. Ὁ τελευταῖος λοιπὸν στρατιώτης θὰ ἔπαιρνε 1 τάλαντον ἢ 6.000 δρχ. ἀργυρᾶς. Ἐπειδὴ τοῦ ἔδωσε 300 χρυσοὺς στατῆρας, ἐξάγομεν ὅτι ὁ χρυσοὺς στατῆρ ἠξίει 20 ἀργυρᾶς δραχμᾶς, ἔξ οὗ ὁ λόγος 10 : 1.

Ἔτερον φιλολογικὸν μνημεῖον τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι ἀπόσπασμά τι τῆς κωμωδίας «Παρακαταθήκη τοῦ Μενάνδρου διασφῶζόμενον ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου Πολυδεύκου (μαρτ. ἀριθ. 19). Ὁ Πολυδεύκης εὐλόγως συνεπέρανε ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μενάνδρου ἀκμάσαντος μεταξὺ τοῦ 320 καὶ 292 π.Χ. ὁ χρυσὸς ἦτο πρὸς τὸν ἄργυρον 10 : 1, διότι ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν ὀμιλεῖ διὰ ἓνα χρυσοῦν τάλαντον κατόπιν ὀμιλῶν διὰ τὸ αὐτὸ ποσὸν τὸ ὀνομάζει δεκατάλαντον. Εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ χρυσοῦν τάλαντον ἐκπεφρασμένον εἰς ἀργυρᾶ Τάλαντα.

Αἱ μαρτυριαὶ 20 καὶ 21 ἀναφέρουσι στεφάνους σταθεροῦ βάρους 95 δρχ. Κατόπιν τῆς ὑποθέσεως ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ δήμου ἀνατιθέμενοι στέφανοι εἶχον ὠρισμένον βάρος καὶ ὠρισμένην τιμὴν ἐνταῦθα 1000 δρχ. καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰ ἔξοδα κατασκευῆς ἀνερχόμενα εἰς πέντε δραχμᾶς ἐξάγομεν ἀναλογίαν 10 : 1.

Ἡ ἰδία ἀναλογία ὑφίσταται καὶ μετὰ 50 ἔτη, ἐξαγομένη ἐκ τοῦ κειμένου ἐπιγραφικῆς χρονολογουμένη ἐκ τοῦ ἄρχοντος Κοροΐβου τοῦ ἔτους 306/5 π. Χ. (μαρτ. ἀριθ. 22). Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει συμπληρωθῆ ὀρθότατα ὑπὸ τοῦ Koeller καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἐὰν 80 ταλ. + 180.000 = 140 ταλ. προκύπτει ὅτι 18000 στατῆρες ἰσοδυναμοῦν πρὸς 60 τάλαντα ἀργύρου ἢ 360.000 δρχ. Κατόπιν τῆς διαιρέσεως εὐρίσκομεν ὡς τιμὴν τοῦ χρυσοῦ στατῆρος 20 δρχ. ἀργυρᾶς ἦται λόγον 10 : 1.

Προβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μαρτυριῶν τοῦ Γ' αἰῶνος, προαναφέρομεν δὲ ὅτι διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἡ ἰδία ἀναλογία 10 : 1.

Παριθῆτομεν πρῶτον στίχους τινάς (βλ. μαρτ. 23) ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἡρώδου, ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλιδέλου (δεύτερον τέταρτον τοῦ Γ' αἰῶνος). Εἰς τὸν 7ον μῦμον ὁ ὑπόδηματοποιὸς Κέρδων ζητεῖ ἀπὸ μία τῶν πελατιδῶν μίαν μνᾶν (ἀργυρᾶν) δι' ἕν ζευγος σανδάλων. Ἡ κυρία διαμαρτύρεται διὰ τὴν ὑπέρογκον ταύτην τιμὴν καὶ μία τῶν φίλων τῆς ἐρωτᾷ τὸν Κέρδωνα εἰς ποίαν τιμὴν θὰ ἐπώλει εἰς αὐτὴν ἕτερον ζευγος τὸ ὅποιον προηγουμένως (στ. 30) ἐξέλεξε καὶ μετ' ὀλίγον κατέκρινε (στ. 106) ὡς τῆς αὐτῆς ἀξίας καὶ ποιότητος πρὸς τὸ πρῶτον. Ὁ Κέρδων ἀπαντᾷ πέντε στατηῆρας. Μάλιστα δὲ λέγει ὅτι ἄλλη πελάτις του, ἡ Εὐτεηρίς, διαθέτει 4 δαρεικοὺς ἀλλὰ δὲν τὰ πωλεῖ εἰς αὐτὴν διὰ λόγους προσωπικοὺς. Τὴν φαινομενικὴν ἀσάφειαν τῶν στίχων αὐτῶν διεσαφήνισε ὁ Reipach, ἐξιῶσας τοὺς 5 στατηῆρας τοῦ στ. 99 πρὸς τὴν μνᾶν τοῦ στίχου 79. Ὁ χρυσοῦς στατηῆ ἦξιζεν 20 ἀργυρᾶς δραχμάς, ἡ μνᾶ εἶχε 100 ἀργυρᾶς δραχ., βλέπομεν λοιπὸν τὴν ἀναλογίαν 10 : 1.

Ἡ μαρτυρία 24 ἀνήκουσα εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν λεξικογράφον Πολέμαρχον ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου, ἀναμφιβόλως εἰς τοὺς Διδίμους μᾶς δίδει τὴν ἀναλογίαν 10 : 1. Τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν δίδει καὶ πάλιν ὁ Ἡσύχιος εἰς τὴν λέξιν δραχμὴν (μαρτ. ἀριθ. 25), ὡς καὶ ὁ Λίων ὁ Κάσιος ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ζωναρᾶ (μαρτ. ἀριθ. 26).

Ὁ κατόπιν τόσον ἀποδείξων ὑφιστάμενος λόγος 10 : 1 διετηρήθη μέχρι τοῦ 189 π. Χ. ὅτε κατὰ τὴν συνθήκην τὴν ὁποίαν ἡ Ρώμη ἐπέβρισε εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ τῆς ὁποίας τὰς διατάξεις μᾶς διέσωσεν ὁ Πολύβιος (μαρτ. ἀριθ. 27) οἱ Αἰτωλοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρώσουν φόρον πολεμικὸν 200 Εὐβιακά (ἦτοι Ἀττικὰ) ἀργυρᾶ τάλαντα, εἴτε εἰς νόμισμα ἄττικόν εἴτε εἰς νόμισμα ἰσοδύναμον πρὸς αὐτό. Ἡ συνθήκη καθορίζει ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ ἠδύνατο κατὰ τὴν ἐκλογὴν των νὰ ἐξοφλήσουν τὸ τρίτον τοῦ ὄλου εἰς χρυσοῦν νόμισμα κατὰ λόγον 1 μνᾶς χρυσοῦ πρὸς 10 μνᾶς ἀργύρου, ὅρος τὸν ὁποῖον ὁ Τίτος Λίβιος μεταφράζει (βλ. μαρτ. 28) κακῶς διότι τὸ ἀργυροῦν δίδραχμον τοῦ αὐτοῦ βάρους πρὸς τὸν χρυσοῦν στατηῆρα ἦτο κέρμα σπανιώτατον καὶ τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοεῖ ἡ συνθήκη. Παρὰ ταῦτα ἡ ἔννοια δὲν συσκοτίζεται ἀλλὰ συμφωνεῖ καλῶς πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Πολυβίου.

Δὲν ἐπεκτεινόμεθα εἰς μαρτυρίας μεταγενεστέρας χρονολογίας διότι αὐταὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ νομίσματος, ὅποτε ἐξερχόμεθα τῶν ὁρίων τοῦ θέματός μας.

Ἐν συμπεράσματι ἀναφέρομεν ὅτι ἡ χρονολογικὴ παράθεσις τῶν μαρτυριῶν καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν ἀπέκλεισε τελείως τὴν ἐσφαλμένην γνώμην ὅτι ὁ λόγος τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἀργυρον παρὰ τοῖς Ἑλλήσι ἦτο πάντοτε 10 : 1—γνώμη μεταδοθεῖσα παρὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ Βυζαντινῶν λεξικογράφων εἰς τοὺς λογίους τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα μελετητὰς—καὶ εἶτα καθιερωθεῖσα.

Σαφῶς ἀπεδείξαμεν ὅτι ἡ ἀξία τῶν πολυτίμων μετάλλων ὄχι μόνον δὲν εἶχε τὴν σταθερότητα τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις ἔδωκε εἰς αὐτὴν ἀλλὰ ἀπεναντίας μεταβάλλετο σὺν τῇ ἐξελίξει τοῦ χρόνου κατ' ἀναλογίας λίαν ἀξιολόγους.

Παραθέτω ἐν ὀλίγοις τὰ συμπράσματα τῆς προεκτιθεμένης μακρᾶς ἀναλύσεως :

Ἡ νομισματοκοπία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἤρχισε μὲ τὸν μονομεταλλισμόν τοῦ ἀργύρου. Λόγῳ τῆς συναφείας τῆς πρὸς διμεταλλικὰ κράτη (Περσία, Ἑλληνικαὶ πόλεις Μ. Ἀσίας) κυκλοφοροῦν ἐν αὐτῇ ξένα χρυσᾶ νομίσματα ὧν ἡ τιμὴ ποικίλλει ἀναλόγως τῶν διακυμάνσεων τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως τείνει ὁμῶς νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Περσίᾳ νόμιμον ἀναλογίαν $13\frac{1}{2} : 1$.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. ὁ χρυσοὸς εἶναι περιζήτητος εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον ἀνέρχεται εἰς $14 : 1$.

Ἡ ἀναλογία αὐτὴ διατηρηθεῖθα μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατέπεσε ἴσως ἀπὸ τοῦ 408/7 εἰς $12 : 1$ λόγῳ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐν Ἑλλάδι κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ.

Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ διαρπαγὴ τῶν θησαυρῶν τῶν Δελφῶν καὶ ἡ καρποφόρος ἐκμετάλλευσις τῶν ὄρυχείων τοῦ Παγγαίου ὑπὸ τοῦ Φιλίππου προκαλοῦν νέαν πτώσιν τοῦ χρυσοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 336 καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως τῶν χρυσῶν στατήρων τοῦ Φιλίππου εὐρίσκωμεν τὸν λόγον ἡλαττωμένον εἰς $10 : 1$.

Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος υἱοθετεῖ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Βασιλέων τῆς Περσίας τὸν διμεταλλισμόν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ δίδει εἰς αὐτὰ τὴν νόμιμον ἀναλογίαν $10 : 1$ ἢ ὅποια ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀναρρήσεως του. Ὁ λόγος αὐτὸς $10 : 1$ ἐξηκολούθησε νὰ υφίσταται καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων του καθ' ὅλην τὴν ἔκτισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου μέχρι τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως.

ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ

1. I.G.I ^a 355 (= I.G.I. suppl. σ. 146, 298) στ. 14 - 17.	438/7
2. I.G.I ^a 352 (= I.G.I. 301 + s. p. 74, 147) στ. 21 - 23	434/3
3. Κράτης παρὰ Πολυδεύκη Θ', 62 (ἀπόσπ. IV, 3)	425/4
4. I.G.II ^a 1388 (= I.C.II 652) στ. 36	398/7
5. I.G.II ^a 1389 (= I.G.II. 657) στ. 1	398/7
6. I.G.II ^a 1393 (= I.G.II. 664) σ. 19	398/7
7. I.G.II ^a 1400 (= I.G.II. 660 καὶ προσθ. II 5 σ. 117) σ. 17	390/89
8. Λυσίας 19, σ. 39 κ. ἔ.	389

9. Ψ. Πλάτων, "Ἰππαρχος σ. 231	1/4 Δ'.
10. Ξενοφῶν. Ἑλλ. Ε'. 2. 21	383
11. Ξενοφῶν. Ἀναβ. Α'. 3, 21	
12. Θουκιδίδης Ε', 47.	
13. Β.Γ.Η, XXIV (1900) σ. 124 (col. □, I, 9 κ. ξ.	336/5
14. G.I.II ^o 1496 (= II 741 καὶ add.) στ. 40 - 42 καὶ 52 κ. ξ.	331/0
15. Τῆς ἰδίας ἐπιγραφῆς 1496 (πλευρὰ Β' ἀπόσπασμα 6)	331/0
16. G.I.II ^o 1672 (= G.I.A.II 5 834 b. σ. 198) στ. 300 - 301	329/8
17. Ἀρριανὸς Ἀναβ. Ν. 18, 7	328
18. Β.Σ.Η. XXIV, 475 (coll. II. Α, 7)	328/7
19. Πολυδεύκης IX. 76 κ. ξ.	320
20. G.I.II ^o 1468 (= II 719) στ. 14 κ. ξ.	321/0
21. G.I.II ^o 1479 (= II 728) στ. 18	318/7
22. C.I.A.D. 237 ('Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἰς Add. σ. 508	306/5
23. Ἡρώνας 7 στ. 79 - 80, 99 - 102	1/4 Γ'.
24. Ἡσύχιος, λ. χρυσοῦς	
25. Ἡσύχιος λ δραχμὴ Χρυσίου	
26. Ζωναρῆς X. 36 σ. 423 16 - 19 Β' (449, 9 - 11 Δ.)	189
27. Πολύβιος 21, 22 (22, 15) 8 κ. ξ.	189
28. Τίτος Λίβιος 38, 11, 8	189